УДК 070.41:655.58(091):929(477)“18”

О. В. Усманова

РЕДАКТОРСЬКА ТА ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ М. ДРАГОМАНОВА В ЕМІГРАЦІЇ (ВІД АЛЬМАНАХУ ДО ЖУРНАЛУ “ГРОМАДА”)

У статті розглянуто розвиток української преси за кордоном у XIX ст., зокрема видавничу та редакторську діяльність М. Драгоманова. Розкрито політичну ситуацію, яка вплинула на його від'їзд з України. Проаналізовано історію функціонування незалежного безцензурного альманаху “Громада” і перетворення його на журнал. Простежено роль М. Драгоманова в історії української журналістики XIX ст.

***Ключові слова**: еміграція, громада, преса, журнал, історія, видавництво, редактор.*

I. Вступ

Українська журналістика по праву пишається своїми видатними редакторами, видавцями, які здобули світове визнання. З-поміж них варто виділити ім'я Михайла Петровича Драгоманова, масовоінформаційна діяльність якого охоплює близько сорока років.

Еміграційний період М. Драгоманова став об'єктом уваги для багатьох науковців: С. Єфремова, А. Животка, Д. Заславського, Р. Іванченко, І. Михайлина, І. Срібняка, П. Федченка та ін.

II. Постановка завдання

Мета нашого дослідження – проаналізувати масовоінформаційну діяльність М. Драгоманова в еміграції, зокрема його видавничу, редакторську та авторську роботу над альманахом і журналом “Громада”.

III. Результати

М. Драгоманов – один з активних українських діячів, який у Женеві розгорнув широку видавничу діяльність. Майже 20 років політичний емігрант популяризував ідеї українства на чужині, проте сам так і не зміг повернутися на рідну землю через переслідування влади.

Постійні утиски з боку влади не давали можливості повноцінно функціонувати українській журналістиці в підросійській Україні. Бажання українців вирватися з тенет репресивної імперії змусило їх шукати кращих умов за кордоном.

Як відомо, наприкінці 1850-х рр. студентами Київського університету був створений гурток “Громада” під керівництвом В. Антоновича. Разом зі своїми однодумцями він вирішив продовжувати реалізацію ідеї славнозвісних кирило-мефодіївців. До складу київської громади увійшли Т. Рильський, П. Житецький, І. Нечуй-Левицький, О. Потебня, М. Лисенко, М. Старицький, М. Драгоманов, П. Зібер, П. Чубинський, І. Білик та багато інших. “Всі вони вносили український зміст у різні сфери життя, кристалізуючи суть нашої модерної ідентичності” [9]. Громада – це “вільне об'єднання індивідів заради праці для добра своєї культури і народу” [9]. Представниками громад стали українофіли, які прославляли й пропагували ідеї українства, їх об'єднувало бажання бути просвітниками рідного народу та працювати заради його духовного розвитку.

І. Михайлин [4] наголошує, що громадівці своїм завданням вбачали поширення освіти українською мовою шляхом запровадження недільних шкіл, створення й видання для цих шкіл підручників українською мовою, інших українських книжок для початкового читання, збирання та видання пам'яток фольклору, публікацію документів з минулого українського народу й пробудження інтересу до української культури. Проте така активізація українського національного руху не припала до душі російському керівництву, яке заборонило продовжувати просвітницьку та видавничу діяльність українців у Києві, звинувативши їх у “сепаратизмі”. Як наслідок, “Стара Громада”, Південно-західний відділ географічного товариства, газета “Киевский телеграф” припинили своє функціонування.

Підкосили українців також імперські закони (Валуєвський циркуляр 1863 р. та Емський указ 1876 р.), що забороняли українство, національну ідею, право на самостійне існування, навчальну та наукову книжку рідною мовою, якою пропагувалися ці ідеї. Не оминули ці події й громадівців: арешти, заслання, втрати посад, еміграція. М. Драгоманов був звільнений з університету 7 вересня 1875 р. за 3-м пунктом, що не дозволяло в подальшому займати посади на будь-якій державній службі. Отже, продовжувати видавничу та журналістську діяльність на українському ґрунті він уже не бачив сенсу і вимушений був виїхати до Швейцарії.

Російська влада зробила все, аби припинити національне пробудження в українському середовищі, яке, на її думку, сіяло антидержавні настрої й загрожувало ідеї єдиної та неподільної Росії. Невипадково журналіст та історик С. Грабовський, характеризуючи події того часу, сказав: “…щодо українців імперська влада проводить політику “найлютішого гноблення” [1].

© Усманова О. В., 2015

У 1876 р. М. Драгоманов, перебуваючи в еміграції, у листі до О. Суворіна обґрунтував своє рішення залишити кордони імперії: "Мої кораблі спалено, і доки в Росіїї не буде конституції, я не повернусь. Тут же я не тому, щоб мовчати і переховуватися" [8, с. 113]. Журналістська та видавнича атмосфера у другій половині XIX ст. була несприятливою: до 1905 р. на Східній Україні жодного україномовного видання російська влада не дозволила видати (крім українських повістей та драм у російськомовному науковому місячнику "Киевская старина" 1882 р.).

За ініціативи та фінансової підтримки київських громадівців М. Драгоманов за межами країни започатковує першу українську безцензурну друкарню й розпочинає видавничу діяльність. У 1878 р. з'являється український альманах "Громада", основні завдання якого були такі: "1) описувати життя українських людей в Росії й Австро-Угорщині, теперішнє і минувше, а найбільше життя чорноробів, селян, в яких уся сила України…; 2) передавати українським громадам здобутки всесвітньої науки й праці громадської; і 3) списувати подібне українському життю, життя найближчих до українців сусідів найподібніших їм долею" [3, с. 162].

У "Передньому слові" до "Громади" 1878 р. подані завдання та функції нового друкованого видання: "Печать же українська на теперішній час зробить велике діло, коли хоч покаже докладно теперішній стан України, я́к і через щó вона прийшла до нього, і поможе тим людям з українців, які хотять зробити щось доброго для своїх громад, зібратись докупи й вияснити собі, де працювати й до чого прямувати, а тоді вже вони самі знайдуть десятки доріг до спільної цілі" [2].

Відчувши на собі суть політичного режиму російської імперії, М. Драгоманов так пояснив причини виникнення української видавничої справи за кордоном, а також її специфіку: "Заложити тепер таку печать на самій Україні, навіть Австрійській, діло не легке, а в Росії цілком неможливе. Через це ми почали наше видання в Швейцарії, де ми маємо повну волю слова, хоч, правда, зате не маємо навкруг себе живої громади земляків наших" [2]. Він прагнув довести, що український народ має право на власну вільну журналістику, яка надасть можливість без обмежень не тільки інформувати суспільство, а й дискутувати щодо нашої історії та перспектив подальшого розвитку. Звичайно, такий підхід до масовоінформаційної діяльності свідчив про непокору імперії.

У своїх статтях М. Драгоманов критично оцінював політику російського царату, який "поневолив свої народи". Однак на шпальтах першої книги альманаху він переконував, що наш народ поки має залишатися у федеративному зв'язку з державами, до складу яких він входить (Росії та Австро-Угорщини), оскільки до повної незалежності Україна не готова.

Його погляди про федералізм неоднозначно трактувались як тоді, так і нині. І. Сюндюков так оцінює висловлення й обґрунтування таких думок: "Драгоманов… безперечно був справжнім європейцем у найвищому значенні цього слова, завжди підкреслював нереалістичність політики негайного державного відокремлення українських земель" [6].

Виникнення пресового українського органу за кордоном давало можливість нагадати про себе царському уряду, заявити про нескореність та незламність народу, ознайомити широкі кола української громадськості з найновішими досягненнями народних митців, науковців, показати світові, що наш народ здатний творити власну літературу, науку, культуру.

Друга збірка "Громади" 1878 р. представляла публіцистичні матеріали, в яких стисло й гостро змальовувалися потворні явища тодішніх умов життя рідного народу в імперії, подано широкі узагальнення жахливого економічного стану українців. Проблема народної освіти, яка постійно турбувала видавця, теж була порушена в альманасі. Праця М. Драгоманова "Народні школи" порушує наболілу тему, автор у переконливих характеристиках доводив доцільність народної освіти. Критичне ставлення до російських порядків, безпросвітне та глухе життя українців – головний мотив, що проходить червоною ниткою через усю збірку.

Третій том "Громади" 1877 р. містив твір Панаса Мирного "Лихі люди", який був опублікований анонімно.

Спадщина Кобзаря стала провідною темою в четвертому томі "Громади" 1879 р. Критичні погляди на економічні, релігійні, національні питання Т. Шевченка з'явилися в працях Ф. Вовка "Т. Г. Шевченко і його думки про громадське життя", М. Драгоманова "Шевченко, українофіли і соціалізм". Останній звинувачував поета в тому, що він не був соціалістом, і тому неправильно трактує картини майбутнього для українського народу. Тема зазнала величезного розголосу та викликала за собою чимало наукових досліджень: "Можна поділяти погляди Драгоманова з приводу творчості Шевченка, можна не поділяти, але важливо одне, що Шевченко став для Драгоманова таким поетом, іменем якого можна представляти Україну світові. І він це ім'я поніс, оцінюючи його, звичайно, по-своєму, оригінально, не ідеалізуючи, не обожнюючи як це роблять сучасні дослідники його і видавці", – зауважує В. Рабенчук [7]. М. Драгоманов розумів велич Кобзаря для українства, адже непоборне слово Шевченка вивело українську націю на вістря світової культур і достойно представило Україну серед інших країн світу.

У 70-х рр. М. Драгоманов, перебуваючи за кордоном у відрядженні, познайомився з ідеями соціалізму, які із часом стануть його життєвим кредо. Він невтомно досліджував та осмислював їх і згодом зрозумів, що розчаровується в тій політиці, яку пропагує, вона не дає результатів, не несе змін у суспільство. Якщо на початку своєї творчої діяльності М. Драгоманов відмовлявся від збройних повстань, то тепер він все більше схилявся до радикалізму. Визначальним періодом став 1881 р., час виходу вже періодичного видання "Громада", в якому М. Драгоманов сміливо заявив про подальшу позицію: прагнути всебічної рівності, вимагати свободи преси, автономії громад і все це можна реалізувати тільки єдиним шляхом – повстанням. "Журнал засадничо відрізнявся від збірників "Громада", він був спрямований не на інформаційну діяльність, а на розробку теоретичних аспектів соціалізму…" [4, с. 630].

Громадівець намагався схилити колег з Наддніпрянщини до того, що заняття виключно культурницькими українськими справами не дасть результатів, тому треба змінювати курс, поширювати передові європейські ідеали, приєднуватися до руху європейців. Письменниця, історик Р. Іванченко наголошувала: "М. Драгоманов заклав основу нового відродження всеросійської політичної думки, яку він тягнув до Європейської наукової суспільної думки. І, безумовно, він став батьком українського національного відродження, тому, що він намагався цю політичну думку виробити на Україні у такий спосіб, яка б відповідала б найновітнішим європейським досягненням науки, літератури, політології, культури. І це було не тільки в його наукових працях з етнографії, історії, літературної критики, в листуванні численному, де він масу літератури європейської надсилав і Франкові, Павликові, Старицькому, Лесі Українці. Він тягнув їх до Європи. Головне його завдання… створити на Україні політичну партію європейського плану" [7].

Проте соціалістичні погляди М. Драгоманова не знайшли підтримки з боку київської громади. Вони висловили йому шквал обурення та незадоволення, відмовили в подальших фінансових дотаціях для соціалістичного часопису, припинили співпрацювати з політичним вигнанцем. Лише Драгоманівські соратники М. Павлик, С. Подолинський допомагали заповнювати зміст періодичного видання. Проте матеріальні нестатки стали на заваді виходу журналу, третій номер періодичного видання так і не побачив світ.

Крапку в історії періодичних та неперіодичних видань "Громада" поставив вихід п'ятого номера однойменного альманаху в 1882 р. Публіцистичні праці В. Навроцького, М. Драгоманова знову протестували проти утисків, яких зазнавала Україна під Росією. Деякі дослідники причиною припинення видань називають не тільки фінансові проблеми, а й вказують на причини психічного й морального характеру: "М. Драгоманов як людина гостра, нетерпима виявився неспроможним до збирання літературних і наукових сил і тому лишився на самоті, без фінансової і творчої підтримки, духовно вичерпався і змушений був припинити видання "Громад" [4, с. 634].

На чужині М. Драгоманов також був головним автором женевської газети "Вольное слово" (1881–1883 рр.), а згодом стає редактором цього видання. Ця посада дала йому можливість продемонструвати свою позицію, саме тому він перетворює газету на рупор власних політичних ідей. "Драгоманівський орган" публікував публіцистичні праці, в яких порушували питання економічного становища українців, розвитку науки та освіти, літератури й преси. Газета опозиціонувала представникам російської соціалістичної еміграції та їхнім пресовим органам.

IV. Висновки

М. Драгоманову все-таки вдалося поширити на українських територіях європейські демократичні ідеї щодо питань суспільного розвитку й шляхів їх донесення в маси. Запорукою цього були сприятливі політичні та конституційні умови на Галичині. У 90-х рр. у Західній Україні виникає перша в історії Європи радикальна партія за ідеологічним покликанням М. Драгоманова. Проте раптова смерть українського діяча не дала змоги продовжувати ці ідеї на Східній Україні. Життя М. Драгоманова обірвалося на чужині, у Болгарії, куди він з 1889 р. був запрошений викладати на кафедрі загальної історії Софійського університету. Про останні хвилини життя видатного українця переповідає поет В. Рабенчук: "Помер, жодного дня не лежачи в ліжку, прийшов з лекції і на Лесиних (Лесі Українки. – *прим. автора*) очах сказав: "Так як я сьогодні, мені здається я ніколи не читав, читав лекцію про Україну, про історію, про українську пісню…, сів у крісло, зітхнув і…" [7].

Емігруючи за кордон, політичний вигнанець ніколи не забував свого коріння, постійно переймався долею українського народу, цікавився його проблемами, намагався вплинути на політичні реформи, пропонував шляхи виходу. М. Драгоманов не просто акцентував на беззаконні та аморальності могутньої імперії, протестував її порядкам, але й був своєрідним дороговказом щодо європейських перспектив розвитку майбутнього рідного краю.

Перебуваючи на чужій землі, М. Драгоманов вільно висловлював свої думки й надавав можливість зробити це іншим. Саме тому він зміг голосно заявити про українців, їх історію, сучасність і перспективи у європейському

колі. Нині, як ніколи, актуальними є його слова, надруковані в журналі "Народ" у рік смерті автора: "Лишень тоді, коли ми покажемо свою силу хоч на частині своєї землі, зверне на нас увагу й Європа. Наївно ждати, щоб загал людей, навіть найгуманніших, турбувався за других лишень того, що їх б'ють. Мало хіба кого б'ють на земній кулі?! Люди інтересуються звичайно лишень тими, хто одбивається, і таким лишень звичайно й помагають" [5].

Журналістська діяльність відомого просвітителя за кордоном відіграла важливу роль у духовному та культурному розвитку української нації.

У подальших дослідженнях варто було б проаналізувати інші еміграційні видання М. Драгоманова.

Список використаної літератури

1. Грабовський С. То ким же був професор Драгоманов? [Електронний ресурс] / С. Грабовський // День. – 2014. – № 232. – Режим доступу: http:// www.day.kiev.ua/uk/article/istoriya-i-ya/kym-zhe-buv-profesor-dragomanov.
2. Драгоманов М. П. Вибране ("... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні") [Електронний ресурс] / М. П. Драгоманов ; упор. та авт. іст.-біогр. Нарису Р. С. Міщук ; прим. Р. С. Міщука, В. С. Шандри. – Режим доступу: http://npu.edu.ua/!e-book/book/html/D/iio_kiu_dragomanov%20Vubrani%20praci/.
3. Животко А. Історія української преси / А. Животко. – Київ : Наша культура і наука, 1999. – 368 с.
4. Михайлин І. Історія української журналістики XIX століття : підручник / І. Михайлин. – Київ : Центр навчальної літератури, 2003. – 720 с.
5. "Моя порада проста: не читай дурниць" – Михайло Драгоманов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.-ua/articles/history-journal/_moya-porada-prosta-ne-chitaj-durnic-mihajlo-dragomanov-/399630.
6. Сюндюков І. Під чужоземним ярмом [Електронний ресурс] / І. Сюндюков // День. – 2008. – 18 липня. – Режим доступу: http://www.day.kiev.ua/uk/article/ukrayina-incognita/pid-chuzhozemnim-yarmom.
7. Титан М. Д. Телефільм [Електронний ресурс] / Михайло Драгоманов Титан. – Режим доступу: https://www.youtube.-com/watch?v=SLeL9-6Me0s.
8. Федченко П. М. Михайло Драгоманов / П. М. Федченко. – Київ : Дніпро, 1991. – 362 с.
9. Marko R. Stech. Громади і М. Драгоманов [Електронний ресурс] / Marko R. Stech // Очима культури. – 2013. – № 60. – Режим доступу: https://www.-youtube.com/watch?v=fz15HfQGM1U.

Стаття надійшла до редакції 06.05.2015

Усманова Е. В. Редакторская и издательская деятельность М. Драгоманова в эмиграции (от альманаха к журналу "Громада")

В статье рассмотрено развитие украинской прессы за рубежом в XIX в., в частности издательская и редакторская деятельность М. Драгоманова. Раскрыто политическую ситуацию, которая повлияла на его отъезд из Украины. Проанализирована история функционирования независимого бесцензурного альманаха "Громада" и преобразование его в журнал. Прослежена роль М. Драгоманова в истории украинской журналистики XIX в.

***Ключевые слова**: эмиграция, общество, пресса, журнал, история, издательство, редактор.*

Usmanova O. Editorial and Publishing Drahomanov's Activities in Emigration (since Almanak to Magazine "Hromada")

In the article research the development of Ukrainian media abroad in the nineteenth century, including Drahomanov's publishing and editorial activity. Revealed the political situation, which has affected his departure from Ukraine, including the spiritual development of the Ukrainian nation, which was caused by the emergence of communities. The representative members were Ukrainians, who worked for the good of the people and their culture, glorified and promoted the idea of Ukrainians, their desire to be united educator for their people and work in favor of Ukrainian culture. Constant harassment by Russian authorities did not allow samples to represent Ukrainian journalism in Eastern Ukraine. In this regard, representatives of Hromada Drahomanov sent to Geneva in order to expand the Ukrainian publishing. Since 1878 there was almanak "Hromada". The main objectives of it was: to describe the life of Ukrainian people in Russia and Austria-Hungary, transmit Ukrainian communities worldwide achievements of science and social work like debit and Ukrainian life, living next to Ukrainian neighbors.

Researched the history of independent functioning uncensored almanak of "Hromada" and converting it in the magazine. In 70-ies Drahomanov, when he was abroad on a business trip, got to know with the ideas of socialism, which eventually became his main motto in life and destroy relationships with Hromada men in Eastern Ukraine.

The article traced Drahomanov's role Ukrainian journalism in the history of the nineteenth century.

***Key words**: emigration, community, newspapers, magazine, history, publishing, editor.*